

Tartu XIX aastasajal ja XX-da alul.

Hans Kruus.

Sissejuhatus. Kõige uuemal ajal areneb Tartu ajalugu sama linnakasvamise tähe all, nagu see omane kogu Euroopa linnakultuurile XIX aastasajal. See protsess areneb mitmesuguse kiirusega eri-ajajärkudel, mitmeliigiliste tegurite mõjus- tusel. Kuigi see arenemine ajutiselt üle elab teatavaid kriise, on ta oma põhi- voolus siiski püsiva tõusujoonega. See arenemine XIX aastasajal ja järgneva alul kuni Vene valitsuse lõpuni on sedavõrt orgaaniline, et otse raske on seda aega Tartu ajaloo jagada alamjärgudesse. Kui käesolev käsitus siiski on jagatud kahte ossa, siis on see sündinud peasjalikult ülevaate suuremaks selguseks. Pii- riks mõlema osa vahel on võetud läinud sajandi 60-dad aastad. Just nende aas- tate valik vaheajaks on teatavas ulatuses ka objektiivselt põhjendatav. Sest kõige pealt sünnib sel ajajärgul olulisi muutusi linna kasvamistingimuses. Liivimaa küla, mis Tartu kasvamise peasalveks, elab 60-dail aastail suure pöörde läbi raharendi hooga sisseseadmise ja senise külakommunismi hävimise tagajärjel, mis sunnib tuhandeid inimesi oma senise kodukolde maha jätma ja uusi eluvõimalusi otsima linnas. Seda tulundusliku surve põhjustatud inimhulkade ümberpaigutamist toetab omalt poolt talurahva liiklemisvõimaluste õiguslikkude aluste avardamine, mis samal ajal maksma pandi. Rööbiti selle elamistingimuste muutumisega külas sünnib ka Tartus eneses, kust Põhja-Liivimaa talurahvas enesele uut kodu otsib, mõnin- gaid muutusi, mis loovad uutele juurdetulijaile elatamisvõimalusi, nii head-halvad kui need ka on, millest lähemalt aga allpool. — Uute juurdetulnutega muutub ka linna rahvastiku rahvuslik ja sotsiaalne koosseis, kus olulisemaks nähtuseks eesti elemendi suurenemine. Ja see hakkab varssi ka rahvuspoliitiliselt andma silma- nähtavaid tagajärgi. Tekivad eesti seltsid ning ettevõtted. Saksluse hegemoonia jätkub küll, kuid eestlased on 70-dail aastail rahvuslikult vähemalt ellu ärrganud, mis oli vajalikuks eelduseks eestluse võistlus- ja võitlusvõime kasvamisele järgne- vil aastakümneil.

Kuna käesoleva kirjutise raamides on võimata Tartu kõige uuema aja elu- nähtuste arenemist käsitleda vajaliku üksikasjalikkusega, mida tihti takistab vasta- vate andmete ja eeltööde puudus, siis tuleb mõningaid alasid hoopis kõrvale jätta, samuti ka üksikasju käsitledavaist. Osalt parandab seda puudust rida kirjutisi selle koguteose üldosast, kus nii mõneski on esitatud omast alast kaugemalegi ulatuv ajalooline ülevaade. Siin aga tahame uuema aja Tartut vaadelda teatud ühiselulise tervikuna, selleks jälgida eeskätt linna kasvamise probleemi ja sellega ühenduses olevaid nähtusi, siis üldkultuuriliselt ja kui eesti rahvuskultuurilist kes- kust ning omavalitsuslikult, viimases suhtes alates Vene 1870. a. linnaseaduse